

Іван ПАТЕР

ЛЬВІВ – ОСЕРЕДОК НАДДНІПРЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ У 1900–1939 РОКАХ

У статті проаналізовано громадсько-політичну, культурно-просвітню та видавничу діяльність наддніпрянської еміграції у Львові як її головному осередку напередодні та в роки Першої світової війни і в міжвоєнний період.

Розглянуто працю наддніпрянців у галицьких українських інституціях, участь у студентських організаціях і боротьбі за український університет у Львові, заснування політичних організацій самостійницького напрямку, поширення та популяризацію української справи за кордоном. Описано діяльність політемігрантів у виробленні концепції щодо ролі України в контексті міжнародних відносин Центрально-Східної Європи 1914–1918 рр., розкрито їхню співпрацю з галицькими політичними чинниками з метою консолідації національних сил за відродження незалежної Української держави.

Виявлено певні розходження між галичанами та політемігрантами щодо вирішення окремих політичних проблем і водночас повне єднання в засудженні голодомору та допомозі населенню радянської України, яке голодувало. З’ясовано вплив галицького життя на піднесення національної свідомості, стремління галичан і наддніпрянців, попри їхні політичні орієнтації, до об’єднання всіх національних сил для боротьби за державну самостійність.

Ключові слова: наддніпрянська політична еміграція, Галичина, Львів, емігрантські товариства, організації.

На переломі XVIII–XIX ст. у Наддніпрянщині почалося українське відродження. Значна частина українського соціально-політичного стану ще зберігала свої почуття національно-культурної окремішності від російства. Проте в Російській імперії, на противагу Австрії, не відбувався процес демократизації суспільства, внаслідок чого жорстоко переслідуваний з 40-х років XIX ст. український рух затримався у своєму розвитку. Відомі царські укази (Валуєвський 1863 р. і Емський 1876 р.) штучно й силоміць загальмували культурний поступ українського народу, не кажучи вже про природні можливості господарського та політичного розвитку українського суспільства по той бік Збруча. Заборона російським царатом українства, переслідування і репресії проти українських громадсько-політичних діячів призвели до виїзду останніх за кордон, і вони здебільшого осідали в Галичині, зокрема в її центрі – Львові.

Проблему діяльності наддніпрянської політичної еміграції в Галичині в період 1900–1939 рр. розглядали у своїх публікаціях безпосередні її учасники – Д. Донцов, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, А. Жук, О. Лотоцький, Ю. Магалецький, М. Ковальський, О. Ковальський, І. Липовецький та ін. Радянська історіографія головно торкалася трудової еміграції, а політичній чіпляла ярлики “зрадників”, “шпигунів” і “покидьків”.

Сучасні українські історики присвятили вивченню наддніпрянської політеміграції чимало праць. Серед дослідників цієї проблеми варто відзначити І. Гирича, Л. Качмара, І. Срібняка, І. Патера, В. Трощинського, В. Портнова, М. Кучерепу, Р. Давидюк, В. Івашука, Н. Шульгату.

Серед діаспорних дослідників вивченням окремих постатей та організацій еміграції займалися М. Сосновський, П. Мірчук, М. Ливицький, В. Мартинець, Б. Кравців, С. Микита, С. Наріжний та ін.

Значне коло питань цієї проблеми висвітлено у працях польських науковців – О. Вішки, О. Колянчука, А. Хойновського, Р. Торжецького, М. Папержинської-Турек та ін.

Зазначимо, що в Австрії на початку відродження українці взагалі не мали ніяких вищих соціально-політичних верств. Тільки піднесення греко-католицької церкви на рівень інших церков, зрештою, остаточна ліквідація панщини у 1848 р. створили сприятливі умови для розвитку українського народу. Завдяки цьому, а також підмозі в 1860 р. австрійської конституційної системи та, починаючи від 1900 р., загальній демократизації Наддунайської монархії національна свідомість галицьких українців досягла цілості народних мас.

Українська інтелігенція в Росії віддавна обсервувала хід національного відродження галицьких українців, які на ґрунті загальнодержавних конституційних свобод досягли високого рівня розвитку в галузях національної школи, науки й літератури, набули значного впливу в цілому краї. Це дало їм можливість зберегти себе від денационалізації з боку культурно й політично сильніших націй – польської та німецької.

“Минули давно ті часи, – наголошував Володимир Дорошенко, – коли в Австрії український народ був аморфною етнографічною масою, тепер він організований політично й економічно і представляє вже з себе правдиву націю в повнім розумінні цього слова”¹.

Однією з перших жертв хвилі репресій російського уряду проти українського руху став Михайло Драгоманов, який вважав добу перебування України у складі Росії “пропащим часом”, що тяжко і конкретно відбився на соціальному і культурному розвитку народу². Він у 1876 р. виїхав за кордон і оселився в Женеві, щоб “за межами досягнення” далі вести українську справу³. “Женевський гурток”, який він заснував, вважають першим зародком українського соціалістичного руху, а видаваний у 1878–1882 рр. збірник “Громада” (5 томів) – першим українським політичним журналом.

Услід за М. Драгомановим, зазнавши урядових переслідувань, з Наддніпрянщини емігрували: Федір Вовк (1879) – визначний антрополог, етнограф і археолог, за участь у київській “Громаді”, оселився у Парижі, а в 1904–1906 рр. робив екскурсії в Галичині, Буковині й Угорщині разом з іншими українськими етнографами й займався антропологією; Сергій Подолинський (1877) – громадсько-політичний діяч, економіст і соціолог, за спробу організувати революційну “Молоду Громаду”; Антін Ляхоцький (1878) – драгоманівець, керував Українською друкарнею в Женеві та ін.

¹ Дорошенко В. Наукове товариство імені Шевченка у Львові. – Київ; Львів, 1914. – С. 9.

² Лисяк-Рудницький І. Погляд на український історичний процес / Історичні есе. – Київ, 1994. – Т. 1. – С. 296.

³ Library and archives Canada (LAC). – R-2297-0-3-E, Vol. 21, File 25.

Переслідуваний у Росії за своє українство, у 1891 р. покинув Наддніпрянщину й осів у Львові Пантелеймон Куліш – відомий письменник, публіцист, історик, літературний критик і громадський діяч. Тут він працював над проблемами історії України.

Серед перших політичних емігрантів у Львові варто виокремити заслуги Михайла Грушевського, вченого і громадського діяча, який у 1894 р. прийшов на кафедру історії України Львівського університету, у 1897 р. очолив НТШ і згуртував навколо нього українських учених Галичини й Наддніпрянщини та на міцних підвалинах поставив наукову роботу, організувавши її на взір Академії наук⁴.

На початок ХХ ст. припадає друга хвиля наддніпрянської політичної еміграції. Вона була пов'язана з діяльністю Револьюційної Української Партії (РУП), яка мала чітку національну програму та ідеал – “одна, єдина, нероздільна самостійна Україна – від Карпат аж по Кавказ”⁵. РУП, крім свого Центрального Комітету в Києві, мала, згідно з рішеннями І з'їзду партії (1902), Закордонний Комітет у Львові, навколо якого гуртувалась українська політична еміграція, тепер значно чисельніша, ніж за часів Драгоманова⁶.

У 1900 р. у Львові було опубліковано за допомогою В. Старосольського і Є. Косевича брошуру Миколи Міхновського “Самостійна Україна”, а також “Дядько Дмитро”, “Чи є тепер панщина” та інші видання. У Львові зосереджувалися всі видавництва партії, тому він став важливим українським емігрантським осередком.

Зв'язок між революційними організаціями Наддніпрянщини та Закордонним Комітетом РУП і видавництва здійснював Дмитро Антонович (Муха). Власне він вказав дорогу до Львова для еміграції та створив тут еміграційний видавничий центр⁷.

Першими українськими політемігрантами були Євген і Катерина Голіцинські, які перебували у Львові з січня 1902 р. Вони мали партійний псевдонім “Лозенки”, а листи в Україну підписували “Сімейство”. Крім того, Є. Голіцинський ще послуговувався псевдонімом “Павловський”, а його дружина – “Лоза”. Будучи членом Закордонного Комітету РУП, К. Голіцинська проводила великий обсяг роботи, “завжди встигала і робила все з душею і акуратно”⁸.

У 1903 р. до Голіцинських приєдналися Володимир Винниченко (Деде), Маріан Меленевський (Басок), Петро Канівець (Кавун), Микола Гмиря (помер у Львові 1905 р.), Павло Крат (Розвійполе), Симон Петлюра (Святослав Тагон), Прокіп Понятенко (Сулима), Микола Порш (Чацький), Олександр Скоропис-Йолтуховський (Вишнівський), Володимир Степанківський (Коваль), Михайло Ткаченко і його дружина Наталя, яка з легкої руки І. Франка отримала псевдонім Романович-Ткаченко та ін. Перебував у Львові Михайло Русов. Згодом він виїхав на лікування до Німеччини, звідки дописував до партійних видань під псевдонімом М. Тоцький. До Львова приїздив відомий громадсько-політичний діяч Наддніпрянщини, член Української соціалістичної партії Богдан Ярошевський, відомий під псевдонімом “Конашевич”⁹.

⁴ Дорошенко В. Наукове товариство імені Шевченка... – С. 14–15.

⁵ Міхновський М. Самостійна Україна. – Вещляр, 1917. – С. 22.

⁶ Дорошенко В. Українство в Росії. – Відень, 1917. – С. 35.

⁷ Львів. Історичні нариси / ред.: Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. – Львів, 1996. – С. 292.

⁸ Романович-Ткаченко Н. На дорозі до революції // Україна. – Київ, 1925. – Кн. 4. – С. 112.

⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 328. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 2.

Спочатку наддніпрянські емігранти вели досить замкнуте партійне життя і особливо не виявляли себе в суспільно-політичній діяльності. Але згодом зі збільшенням їхньої кількості, призвичаєнням до місцевих умов вони все активніше включалися у студентські страйки, боротьбу за український університет у Львові, різноманітні мітинги та демонстрації.

Дуже багато з емігрантів були студентами, яких переслідували в різних вищих школах Наддніпрянської України. Перебуваючи у Львові, вони прагнули використати можливість здобути вищу освіту. Найохочіше політичні емігранти вступали до Львівського університету, де М. Грушевський, О. Колесса, С. Дністрянський та інші професори читали лекції рідною мовою.

Одним із перших наддніпрянців-рупівців слухав їхні лекції Борис Мартос, який за дорученням Харківської української студентської громади влітку 1900 р. прибув до Львова для ознайомлення з місцевим українським громадсько-політичним життям. Тут він записався вільним слухачем до університету, де вперше почув лекції українською мовою, що справило на нього надзвичайне враження. Б. Мартос побував 14 липня 1900 р. на з'їзді українського студентства та середньошкільної молоді, на якому висували вимоги державної самостійності України та боротьби за український університет, познайомився з М. Грушевським¹⁰.

М. Меленевський після арешту 1899 р. та дворічного заслання виїхав до Львова, де продовжив своє навчання в Австрійській лісній школі. Катерина Голіцинська і Настя Грінченко були студентками, а С. Петлюра вільним слухачем філософського факультету Львівського університету¹¹.

У 1904 р. з ініціативи М. Грушевського та І. Труша у Львові засновано “Товариство прихильників української науки, літератури і мистецтва”, яке, крім об'єднання науковців, письменників і митців всіх українських земель, мало також мету ознайомлювати студентів Наддніпрянської України з рідною історією та літературою. Для цього влаштовували спеціальні курси, так звані літній університет. Того ж року вперше організовано такі курси у Львові. Головними слухачами стали львів'яни, а з Наддніпрянщини приїхало небагато: Вікторія, Ганна і Левко Чикаленки, О. Андрієвська, Д. Розов, М. Деркач, М. Дворницька, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, Д. Шелудько, а також емігранти – Н. Грінченко та І. Липа з дружиною. На курсах навчався і Б. Ярошевський, проходячи у Львові банківську практику.

Викладачами курсів були: М. Грушевський (історія України), І. Франко (українська література), К. Студинський (відродження Галичини в першій половині XIX ст.), І. Брик (українська література), С. Томашівський (історія Угорської Русі), Ф. Вовк (українська антропология), І. Раковський (антропогенеза людини) і М. Ганкевич (огляд соціалістичного руху в XIX ст.)¹².

Заняття в літньому університеті тривали один місяць і включали загалом 90 годин лекцій, які відвідували разом 135 осіб. Спілкування з відомими вченими сут-

¹⁰ *Мартос Б.* Грушевський, яким я його знав // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1966. – № 3. – С. 73.

¹¹ *Качмар Л.* Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку XX століття. – Львів, 2002. – С. 46–47.

¹² *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914). – Вінніпег, 1949. – С. 56.

тво поглиблювало освітній рівень і розширювало політичний світогляд слухачів. Університетські курси сприяли зближенню галичан і наддніпрянців.

У Львові наддніпрянці – учасники українських курсів – знайомилися з духовним життям українського громадянства міста. Особливо у цьому їм допомагали галицькі соціал-демократи: Лев і Микола Ганкевичі, Теофіль Мелень, Юліан Бачинський, Семен Вітик. Цікавилися наддніпрянці й науковою роботою НТШ, часто відвідували його велику бібліотеку, завідувачем якої був М. Павлик, і без будь-якої формальності могли користуватися її фондами. Найчастіше відвідував бібліотеку товариства В. Дорошенко, багато читав, робив виписки, забирав книжки додому. “Певно не передбачав він, – писав згодом Д. Дорошенко, – що доведеться йому колись вік вікувати у тім Львові й бути за бібліотекаря в тій самій бібліотеці Наукового Товариства імені Шевченка”¹³. Галичина відіграла роль бази організаційно-політичної діяльності національних сил Наддніпрянщини, спрямованої проти царського режиму в Росії.

На зламі 1904–1905 рр. на з’їзді РУП у Львові довершився розкол партії. Одна група її членів утворила Українську соціал-демократичну спілку на чолі з М. Меленевським і стала складовою РСДРП (меншовиків), інша – роком пізніше на з’їзді в Києві офіційно трансформувалася в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП).

З вибухом першої російської революції 1905 р., а саме після Маніфесту 17 жовтня, всі політемігранти, які перебували у Львові, повернулися до праці в Україні. Найдовше залишався С. Петлюра, який переховував партійну літературу і майно політемігрантів¹⁴.

Придушення революції спричинило репресії проти українства в Росії і третю хвилю української політичної еміграції за кордон, насамперед до Галичини. Того разу еміграція була набагато чисельнішою, тривалішою і різноманітнішою, і їй судилося відіграти значну роль в українському національно-політичному житті.

Емігрантами цього періоду були здебільшого соціал-демократи: Євген Бачинський, Грицько Войташевський, Володимир Винниченко, Михайло Гаврилко, Дмитро Донцов, Володимир Дорошенко, Павло Дятлів, Андрій Жук, Олександр Мерклінг, Олекса Назаріїв, Охрім Соболев, Юрій Тищенко, Микола Троцький, Микола Чудінов, Лев Юркевич та ін. За кордон виїхали й перші українські соціал-революціонери (есери): Юрій Гаврилей, Микола Залізник, Федір Королів, кілька робітників, що свідчило про зародження в Україні нової політичної течії. Поповнювали ряди еміграції й радикал-демократи: Іполит Бочковський, Всеволод Козловський, Андрій Лисенко (брат композитора), Олекса Семенів, Вадим Щербаківський та ін.¹⁵

Хоч ця еміграція й розпорозувалася за кордоном у різних краях, все ж головним осередком й надалі залишався Львів. Тут політемігранти почувалися досить упевнено, займаючись головно громадсько-культурною діяльністю. Галичани-українці з добротою ставилися до емігрантів, старалися допомагати їм у всіх їхніх справах, офіційна влада

¹³ *Дорошенко Д.* Володимир Дорошенко // Дніпро. – Львів, 1940. – С. 120.

¹⁴ *Дорошенко В.* Революційна українська партія (РУП). 1900–1905. – Київ; Львів. – 1921. – С. 39; Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). – Ф. 1355. – Оп. 1. – Спр. 1346. – Арк. 4.

¹⁵ Визволення (Відень; Прага). – 1923. – Ч 2. – С. 32; ЦДАЛ України. – Ф. 328. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 3.

і польське громадянство також ставилися до них толерантно. О. Назаріїв, тоді студент правничого факультету Львівського університету, голова наукового гуртка у 1905–1909 рр. при товаристві “Академічна Громада”, у листі до товариша, який хотів емігрувати до Львова, так описував політичні умови життя в Галичині: “Тут навіть офіційні люди дивляться на нас “крізь пальці” і ніколи не переслідують – почасти з “патріотизму” (бо багато поляків), почасти від неможливості фізично що-небудь вдіяти”¹⁶.

У Галичині наддніпрянці працювали в українських інституціях. Наприклад, В. Щербаківський був співробітником Національного музею у Львові (1908–1910), а В. Дорошенко працював у бібліотеці НТШ, став співробітником “Записок НТШ”. Він також навчався на філософському факультеті Львівського університету, який закінчив у 1912 р., брав активну участь у культурному житті, дописував до місцевих та закордонних українських часописів¹⁷.

Галицьке життя з його завзятою національною боротьбою значно вплинуло на свідомість А. Жука, який на початках своєї еміграції працював у кооперації в Богородчанах на запрошення тамтешнього адвоката М. Новаковського. Дописи Жука в українській пресі – київській (“Рада”) і львівській (“Земля і Воля”, “Праця”, “Діло”), в яких він висвітлював свої нові враження та спостереження й виклав своє бачення і значення проблем, що стосувалися галицько-українських відносин, для української політики (галицької та наддніпрянської), відкрили йому шлях до праці в галицькій українській кооперації. В 1909 р. А. Жук став редактором двох органів Краєвого Ревізійного Союзу – “Економіст” і “Самопоміч” – і з головою поринув у місцеве життя, виявляючи ініціативу, реальний підхід до справи і велику працездатність¹⁸.

Уникаючи судового процесу, емігрував до Галичини у 1907 р. Ю. Тищенко. Спочатку під псевдонімом “Салтачинський” був службовцем страхового товариства “Дністер”, а згодом, здобувши за допомогою В. Левинського та Л. Ганкевича паспорт австрійського підданого на ім’я Павла Лаврова, влаштувався робітником друкарні НТШ. Пізніше М. Грушевський доручив Ю. Тищенку (Ю. Сірий) працю в київській редакції “Літературно-Наукового Вісника”, де він пройшов шлях від співробітника до редактора.

Наддніпрянці високо оцінювали роль Галичини в українському житті. Тому наддніпрянська громадськість на чолі з Є. Чикаленком (дав 25 тис. крб, дуже велику як на ті часи суму грошей) підтримала ініціативу НТШ і пожертвувала кошти на будівництво “Академічного Дому” у Львові по вул. Супінського, 21 (тепер вул. Коцюбинського), щоб забезпечити житлом незаможних студентів чи надати притулок емігрантам. Директором “Академічного Дому” був В. Козловський. Політемігрант Ю. Гаврилей, який працював ревізором у селянській касі, а потім редактором в одній з українських друкарень, згадуючи про своє нелегальне перебування у Львові, писав: “В Академічному Домі було багато українських політичних втікачів, завжди приходили нові, другі знову поверталися”¹⁹.

¹⁶ Качмар Л. Галичина в політичному житті... – С. 66.

¹⁷ Дорошенко Д. Володимир Дорошенко. – С. 121.

¹⁸ Дорошенко В. Людина чину. (Слів кілька про Андрія Жука) // Дніпро. – Львів, 1939. – С. 128.

¹⁹ ЦДАЛ України. – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 3502. – Арк. 1.

Багато наддніпрянських політемігрантів навчалось у Львівському університеті та відіграло значну роль у студентському житті. Так, студент-правник Павло Край (Розвійполе) за участь у студентських подіях у січні 1907 р. був заарештований. У в'язниці він разом зі студентами філософії П. Карманським, І. Крип'якевичем, студентом права О. Назаруком та іншими голодував, протестуючи проти жорстокого тюремного становища.

Студенти-наддніпрянці брали активну участь у боротьбі галичан за український університет у Львові, зокрема в організованому українськими студентами вічі 1 липня 1910 р., де мав бути вироблений план дій проти свавілля польських боївків і яке закінчилося вбивством студента-українця Адама Коцка. Поліція, звинувативши у сутичці між польськими та українськими студентами останніх, затримала близько 300 осіб, з яких 127 відправили у в'язницю. Серед них був наддніпрянець, студент філософського факультету М. Залізник, який проживав у Львові з 1907 р. Його знали як активного члена “Просвітнього гуртка” (голова І. Крип'якевич) при «Академічній Громаді», на засіданні якого виступив з рефератами про українську державність, таємні студентські організації Наддніпрянщини, автора популярних книжок “Просвітні листки”, “Національна автономія”, “Король і народ”, голову “Українського студентського союзу”²⁰. Крім того, він надрукував у часописі “Молода Україна” (квітень–травень, червень–липень 1910 р.) під псевдонімом Микола Заволока статті “До боротьби” та “Українська справа і українське студентство”, в яких закликав українське суспільство докласти всіх зусиль для заснування українського університету у Львові²¹.

М. Залізник, як і О. Охримович, П. Решетило, Д. Сулик, О. Задуrowич, був визнаний Львівським краєвим судом найбільш винним у злочині, тобто у наслідках студентського віча. До цього долучали ще й покази деяких свідків²². За університетські ексцеси 1910 р. М. Залізника вислали за межі країв Державної Ради Австрії і до літа 1913 р. він перебував у Будапешті²³. М. Залізник був фактичним організатором музею, який створювало НТШ, розробив музейний каталог, а також дописував до “Діла”.

Перебуваючи у Львові, наддніпрянські політемігранти, крім роботи в різних галицьких установах, дописування до українських часописів, навчання у вищих школах, займалися відновленням розгромленого репресіями у Наддніпрянщині партійного життя. 17 липня 1908 р. у Львові засновано Закордонну групу УСДРП, до якої увійшли: А. Жук (А. Андрієнко) – секретар, В. Винниченко (Гриць), В. Степанківський (Коваль), Д. Донцов (Закопанець), О. Назаріів (Трандибол), В. Дорошенко (Немирич) та ін.

Розвиваючи українську самостійницьку думку, наддніпрянці вирішили 27 листопада 1909 р. на зборах Закордонної групи УСДРП, оскільки спроби відновлення партії ні до чого не привела, заснувати безпартійну українську емігрантську організацію у Львові, яка мала об'єднати всі розрізнені сили, незалежно від їхніх політичних позицій²⁴.

²⁰ Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях ХІХ–ХХ ст. – Львів, 2001. – С. 143–146.

²¹ Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). – Ф. 26. – Оп. 13. – Спр. 304. – Арк. 48–50.

²² Там само. – Арк. 46–48.

²³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 3502. – Арк. 1.

²⁴ Там само.

4–6 березня 1911 р. у Львові відбулися наради за участю А. Жука, В. Степанківського, В. Липинського, В. Кушніра – редактора “Ukrainische Rundschau” у Відні. Мета нарад – започаткувати активну політичну самостійницьку діяльність²⁵.

Наслідком цих нарад мав стати вихід самостійницького органу “Вільна Україна”, а відтак заснування відповідної політичної організації. Однак із цих планів нічого тоді не вийшло²⁶. Проте перша спроба вияву самостійницької думки не тільки не завмерла, а навпаки, далі розвивалася серед емігрантів.

Це була пропаганда так званого “Молодоукраїнства” (1912–1913), речником якого були В. Степанківський і його близький симпатик В. Кушнір. Однак “Молодоукраїнський Комітет”, який заснували у Львові на початку грудня 1912 р. В. Степанківський разом із В. Дорошенком, Ф. Королівим, М. Гаврилком, виявився таким самим недовговічним, як і група “Вільна Україна”. Не було продумано засад нової організації, не обґрунтовано її платформи, тож справа не набрала конкретних організаційних форм. “Молодоукраїнство” стало політичним явищем і заклало основу для дальшого розвитку українського політичного життя.

Політичні емігранти у здійсненні своїх задумів в інтересах української нації спробували використати міжнародну ситуацію. У разі війни вони готувалися до самостійницької акції. З вибухом балканської війни у жовтні 1912 р. з ініціативи А. Жука у Львові утворили Український Інформаційний Комітет (УІК). Він об’єднав навколо себе майже всіх українських емігрантів, які самотужки вели відповідну роботу за кордоном, а також налагодив зв’язки з деякими політичними діячами в Наддніпрянщині.

З УІК підтримував тісний зв’язок В. Липинський, який у першій половині грудня 1912 р. надіслав до нього меморіал “Про наше становище напруженої політичної ситуації в Європі”, в якому сформулював демократичні засади самостійності Української держави.

Для втілення в життя ідеї державної незалежності В. Липинський пропагував заснувати Союз українських державників – Союз визволення України, який із виникненням австро-російської війни мусив негайно розпочати агітацію за національне повстання у Наддніпрянщині, заблокуватися з тамтешніми українськими партіями на ґрунті соціальної платформи, які погодилися б підняти масовий рух за політичну незалежність України. Якщо це виявиться неможливим, то українцям, на думку В. Липинського, треба поводитися цілком пасивно, проводячи по обидва боки Збруча політичну й культурно-організаційну роботу.

А. Жук не погодився з такими судженнями В. Липинського, проте використав запропоновану ним назву – Союз визволення України (СВУ)²⁷. Необхідним стало створення нової, реальної програми для українського національно-визвольного руху, на підставі якої в разі війни можна було б піднести українське питання на вищий рівень, залучивши до неї відповідних осіб, утворити організацію. Нову програму

²⁵ Жук А. До історії політичної думки перед світовою війною // Визволення. – Відень; Прага, 1923. – № 2. – С. 34.

²⁶ Жук А. До історії української політичної думки перед [першою] світовою війною // Harvard Ukrainian Studies. The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns’kyj. – Cambridge, 1985. – N 3/4. – S. 419.

²⁷ Жук А. Як дійшло до заснування Союзу визволення України // Дніпро. – Львів, 1935. – С. 111.

мусили б сприйняти зовнішні політичні чинники, яким належало стати союзниками українців у їхніх визвольних змаганнях.

А. Жук пропонував покликати до життя загальнонаціональну, безпартійну організацію українців Наддніпрянщини, яка для реалізації державної незалежності України під час австро-російської війни мала б виступити на боці Центральних держав проти Росії.

З вибухом Першої світової війни такою єдиною організацією від Наддніпрянщини став Союз визволення України, утворений 4 серпня 1914 р. у Львові з ініціативи А. Жука (Д. Донцов – голова, В. Дорошенко – секретар, О. Назаріїв, А. Жук). Уже 5 серпня О. Назаріїв залишив організацію, натомість у її ряди прийняли М. Залізняка, а 9 серпня – М. Меленевського і О. Скоропис-Йолтуховського, які прибули до Львова з Лондона і Лозанни. Своєму постанову Союз завдячував, безперечно, ідейному впливові галицько-українського середовища, а свою діяльність у роки війни розвивав поза межами України, в таборі Центральних держав.

Союз як безпартійна політична репрезентація національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Росії головною своєю метою проголосив державну незалежність і соборність України, виробив концепцію щодо ролі українського питання в європейській політиці. Реалізацію своїх національних цілей СВУ пов'язував із поразкою Росії у війні та поваленням царизму, внаслідок чого “на руїнах Російської імперії, цієї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна”²⁸.

Про заснування Союзу А. Жук і В. Дорошенко повідомили голову Головної Української Ради (ГУР), утвореної 1 серпня 1914 р. у Львові, К. Левицького і митрополита А. Шептицького, які позитивно поставилися до цього, пообіцявши своє сприяння і підтримку діяльності організації. К. Левицькому члени СВУ відрекомендувались як австрофіли, які бажають розпаду Росії²⁹.

Уже на першому засіданні ГУР з подання І. Боберського було прийнято рішення запросити М. Залізняка на наступне засідання Ради. Союз відразу ж отримав своє представництво в ГУР, хоча до її складу не увійшов, два місяці з дорадчим голосом і був поінформованим про хід її справ³⁰. На засіданнях ГУР упродовж серпня 1914 р. завжди були присутні представники СВУ – спочатку М. Залізняк і А. Жук, а потім А. Жук і Д. Донцов.

На засіданні Ради 5 серпня 1914 р. відпоручники Союзу виклали свою політичну платформу, в якій визначили головні завдання та політичну орієнтацію організації. 15 серпня 1914 р. у “Ділі” з’явилося повідомлення про створення Союзу визволення України. В ньому зазначено, що антиросійська позиція Союзу «відповідає становищу значної частини політично активної української суспільності в Росії».

У зв’язку з російською інвазією в Галичині СВУ після одномісячного перебування у Львові переніс свій осідок разом з галицькими громадсько-політичними організаціями до Відня.

²⁸ Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). – Відень, 1914. – № 1. – С. 2.

²⁹ *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Львів, 1929–1930. Ч. 1–3. – С. 33.

³⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 24.

У серпні 1915 р. у Львові було засноване Бюро культурної помочі для українського населення окупованих австро-німецькими військами північно-західних українських областей, тобто Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся. Очолював Бюро спочатку І. Крип'якевич, а згодом В. Дорошенко. Воно підпорядковувалося Загальній Українській Раді та Союзу визволення України і займалось організацією українського шкільництва, збиранням фондів для нього і загалом культурно-національним життям на згаданих теренах.

Наддніпрянські політемігранти брали активну участь у роботі утвореного 23 лютого 1916 р. у Львові “Комітету Союзу визволення України для помочі полоненим українцям у Галичині” (голова – Володимир Бачинський, секретар – Антін Гап'як). Зазначимо, що навесні 1916 р. на території Галичини було 8 таборів полонених наддніпрянців російської армії. Місця розташування – Львів, Долина, Стрий, Дрогобич, Белзець, Сянок, Вадовичі, Тухля. Завданням Комітету було відвідувати робітничі відділи в таборах, виявляти найбільш свідомих українців та організувати гуртки під назвами “Визволення України” або “Українська Громада”, поширювати літературу, засновувати бібліотеки, вести посередницьку діяльність під час переведення окремих полонених або цілих груп на різні курси до таборів Австрії чи Німеччини, підтримувати контакти між бранцями та Президією Союзу у Відні. Комітет звертався до різних українських інституцій щодо збору пожертвувань, книжок для ведення національно-освідомлювальної роботи серед полонених українців, що перебували в краю³¹.

Після закінчення Першої світової війни та невдачі національно-визвольних змагань почалася нова масова українська політична еміграція з Наддніпрянщини до європейських країв, зокрема до Польщі. Це були військовики, урядовці УНР, члени різноманітних громадських установ і представники інших інституцій, незалежно від рівня їхньої участі в національно-визвольних змаганнях. Однак наголосимо, що об'єднував всіх цих людей політичний характер цієї еміграції, попри їхнє соціальне становище та ідеологічні погляди.

Загальна кількість наддніпрянської політичної еміграції в Польщі, за приблизними підрахунками на 1 жовтня 1923 р., нараховувала 30 тис. осіб, у 1927 р. – 15 тис.³², а в 1934 р. – лише 10 тис. У Польщі було понад п'ятдесят осередків української політеміграції. Найчисельніші з них були в Західній Україні: Львів, Станіславів, Тернопіль, Луцьк, Рівне та ін.³³ Більшість еміграції визнавала політичну платформу УНР і тому відзначалась високою згуртованістю.

Із підписанням і ратифікацією польським сеймом Ризького мирного договору уряд Польщі заборонив політичну діяльність українських емігрантів. Вояків інтернували в табори, на нелегальне становище перейшов Державний Центр УНР, втрапивши статус уряду в еміграції. Українське посольство було замінене у квітні 1921 р. на громадсько-допомоговий Український центральний комітет (УЦК), який проводив культурно-освітню діяльність, надавав юридичну (приймав прохання емігрантів на

³¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2638. – Арк. 2,7,9.

³² Вісті УЦК. – 1923. – № 1. – С. 1; 1928. – № 18–19. – С. 49.

³³ Троцинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – Київ, 1994. – С. 47.

проживання у східних воєводствах, підтверджував емігрантську належність певної особи) і фінансову допомогу емігрантам із польських урядових джерел.

УЦК протягом усього міжвоєнного періоду залишався єдиною офіційною репрезентацією політемігрантів у Польщі, підтримував тісні зв'язки з урядом. Його головна управа координувала роботу відділів та уповноважених у своїх осередках як у корінній Польщі (Варшава, Краків, Люблін, Познань, Лодзь, Торунь), так і в східних воєводствах (Львів, Станіславів, Перемишль, Рівне, Ковель, Берестя). Головою УЦК був М. Ковальський, друкованими органами – “За незалежність”, “Вісти УЦК”³⁴.

Товариство УЦК та його відділи, згідно зі статутом, склалися з дійсних членів та членів-співпрацівників, які реєструвались у відділах, сплачували щомісячно півзлотого членських внесків, користувалися правовою та матеріальною опікою організації. У 1933 р. УЦК нараховував майже 3 тис. дійсних членів і 1,5 тис. співробітників, а загалом кількість політемігрантів, яка гуртувалась навколо організації Комітету, становила майже 11 тис. осіб³⁵.

Відділ УЦК у Львові створено на початку 1929 р. Однак середовище навколо цього відділення, на думку деяких дослідників, “від самого початку було засмічене шумовинням, накиданним через московське ДПУ, консула СРСР у Львові, а також своїми приятелями”³⁶. У такій ситуації на домагання більшості львівської еміграційної колонії і за дорученням головного управління УЦК уповноважений П. Холодний скликав 14 квітня 1929 р. надзвичайні збори відділу. Головою відділу обрали О. Кузьминського (був також керівником т. зв. “вишкільної групи” у Львові і представником генерала В. Сольського у товаристві “Луг”, у 1930 р. закінчив Львівську політехніку)³⁷. Членом відділення УЦК був також І. Шендрик – громадський діяч, колишній керівник видавничого відділу Генштабу військ УНР, заступник голови бібліологічної секції НТШ³⁸.

Львівський відділ УЦК прагнув знайти спільну мову з галицьким суспільством, сприяв поглибленню співпраці між наддніпрянцями та галичанами. Так, 29 червня 1929 р. відділ УЦК у Львові разом з місцевими громадськими організаціями провів панахиду пам'яті наддніпрянського політемігранта Є. Чикаленка, який помер у Празі.

Також силами того ж відділу 17 лютого 1930 р. в залі Музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові влаштовано святкування з нагоди 14-ї річниці проголошення державної самостійності УНР. Участь в акції взяли посол до польського сейму О. Луцький і значна кількість місцевого громадянства³⁹.

У лютому 1930 р. відбулися загальні збори відділу УЦК у Львові, де обрали нове правління. Головою залишився О. Кузьминський, який обіймав цю посаду аж до початку Другої світової війни⁴⁰. Зазначимо, щодо кількісного складу відділу УЦК у Львові, то тут думки дослідників розходяться, є різні показники – 169 осіб у 1934 р. і 37 членів у 1935 р. Однак, незважаючи на кількісний склад Львівського відділу

³⁴ *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce: 1920–1939. – Toruń, 2005. – S. 38.

³⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 580. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 78–79.

³⁶ *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce... – S. 431–432.

³⁷ Тризуб (Париж). – 1929. – № 49. – С. 30; № 19–20. – С. 42.

³⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 369. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 21.

³⁹ Діло (Львів). – 1930. – 26 лютого.

⁴⁰ Тризуб. – 1930. – № 4. – С. 27–28.

УЦК, він у своїй роботі “спеціально дбав про збереження культу Головного Отамана С. Петлюри у Галичині” через відповідні репрезентаційні академії⁴¹.

Наголосимо, що взаємовідносини між галичанами і наддніпрянськими політемігрантами протягом 1920-х – першої половини 1930-х років мали суперечливий, упереджений характер. Галичани закидали наддніпрянцям полонофілство, не могли пробачити українсько-польської квітневої угоди 1920 р., вважали менш розвинутою їхню політичну культуру, натомість наддніпрянці дорікали галичанам за їхній національний сепаратизм. Однак уже зі середини 1930-х років не було такого різкого галицько-наддніпрянського протистояння, як на рубежі 1920-х.

Показовими стали щорічні публічні вшанування наддніпрянською еміграцією відділів УЦК пам’яті С. Петлюри у формі панахид і академій. Так, 2 червня 1936 р. у Львові проведено академію на честь С. Петлюри. Такі заходи відбувалися також у Станіславові, Тернополі та інших галицьких містах із залученням місцевої влади і певної частини місцевого населення та громадських організацій, що свідчило про зміну поглядів деяких галицьких українців щодо постаті С. Петлюри внаслідок проведення УНДО т. зв. політики нормалізації. У 1936 р. під час обходів 10-х роковин від дня смерті С. Петлюри часописи “Діло” (особливо І. Кедрин намагався сформувати в галицькому суспільстві образ С. Петлюри та петлюрівців як постатей, що відіграли свою історичну роль у боротьбі з Московщиною), “Свобода”, “Неділя”, “Нове село”, “Народня справа”, “Шлях нації”, “Літопис Червоної Калини” підтримували думку про загальнонаціональне значення цих заходів.

Проте частина галицької преси зайняла щодо постаті Головного Отамана відверто ворожу позицію. Не дивно було, що такі погляди поширювала комуністична преса. Але вражали католицькі видання (“Український бескид”, “Нова зоря”), які дискредитували визвольні змагання наддніпрянців і, зокрема, постать С. Петлюри. Особливо відзначався цим редактор “Нової зорі” О. Назарук, який сам колись керував управлінням преси та пропаганди в уряді УНР.

Незвичайний резонанс в окремих груп галичан викликала участь галицьких старшин у відзначенні 31 травня 1936 р. у Львівській опері 10-х роковин загибелі С. Петлюри. Відомий організатор спортивного життя у Галичині С. Гайдучок писав: “Великий шум вчинили «емігранти» довкола 10-ліття смерті Петлюри. Дались до цього втягнутися і галицькі старшини, забуваючи про військову честь, бо ще й тепер той самий пан Доценко, що організував обід, плюнув їм в лице, видрукуювавши тому рік в своїй книзі “Зимовий похід”, що галичани – це бувші зрадники”⁴². Хоча ставлення західноукраїнської еліти до особи С. Петлюри зазнало певних змін, проте погляди галицького суспільства щодо цієї постаті й надалі залишалися неоднозначними.

Несприйняття петлюрівців у Галичині підтверджував й А. Жук у листі від 27 липня 1936 р. до А. Лівницького, вважаючи його погляд на добрі відносини між галичанами та УНР хибним і шкідливим. Як приклад він також наводив вшанування пам’яті С. Петлюри у 10-ту річницю його загибелі. “Цьогорічні поминки по Петлюрі, – писав Жук, – показали, що до такої ідилії, яку Ви собі намалювали, дуже далеко. Коли з боку і здалека дивитися, то ніби все було добре, але в дійсності показалося, що все,

⁴¹ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. – Київ, 1999. – С. 96.

⁴² ЦДАЛ України. – Ф. 366. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 44.

що на вні робилося, не відповідало внутрішньому уособленню широкого загалу – і до покійного С.В. (Петлюри) і до його наслідувателів”⁴³.

У Львові з 22 червня 1921 р. (спочатку в Тарнові) дислокувався Партизансько-повстанський штаб на чолі з Ю. Тютюнником, який підготовляв II Зимовий похід, метою якого було скоординувати повстанські дії і привести до повалення радянського режиму в Україні. Однак цей похід закінчився трагедією під базаром 23 листопада 1921 р.

На початку червня 1921 р. для допомоги наддніпрянським політемігрантам при Українському горожанському комітеті (УГК), який постав у Львові в грудні 1918 р. після відходу української влади і мав репрезентувати українське населення перед польською окупаційною владою та надавати допомогу потерпілим від воєнних дій полоненим і в’язням, було утворено Наддніпрянську секцію.

22 липня 1921 р. відбулося засідання Наддніпрянської секції УГК, в якому взяли участь В. Дорошенко, Л. Білецький, І. Мазепа, М. Таранович, М. Садовський, Р. Лашенко – голова секції. Розглянуто меморіал про становище емігрантів (на той час у Львові перебувало 174 особи) і вирішено надавати їм та їхнім родинам матеріальну, культурно-освітню та правову допомогу, налагоджувати зв’язки з іншими організаціями, які опікувалися емігрантами⁴⁴. Такі ж секції при окружних УГК за участю самих емігрантів утворили в Тернополі, Теребовлі, Снятині, Копиченцях, Зборові, Збаражі, Скалі-Подільській та Гусятині.

Згідно з розпорядженням Міністерства внутрішніх справ Польщі від 15 липня 1921 р., усі прибулі після 12 жовтня 1920 р. емігранти з Росії та України протягом двох місяців мусили виїхати до радянських країн. Захищаючи емігрантів від примусового виселення, наддніпрянська секція 13 вересня 1921 р. подала до Львівського воєводства аргументоване прохання про дозвіл політичним емігрантам і надалі залишатися на території Галичини. У петиції зазначали, що до секції входять визначні громадські та державні діячі, які стали вимушеними емігрантами з політичних причин. До таких, зокрема, належали професор Кам’янець-Подільського університету Л. Білецький з дружиною, колишній прем’єр-міністр УНР І. Мазепа, екс-голова одного з повітових судів УНР Г. Мінченко, екс-президент апеляційного суду УНР Р. Лашенко з дружиною, колишні повітові комісари УНР Г. Денисенко та М. Таранович з дружиною, урядовець В. Дорошенко з дружиною⁴⁵.

У клопотанні стверджували про виконання секцією УГК відповідальної роботи в справі матеріальної, правової, культурної та моральної допомоги наддніпрянським емігрантам не тільки у Львові, але й через аналогічні секції при окружних відділах УГК в цілому галицькому краї⁴⁶. Зазначимо, що Наддніпрянська секція діяла аж до розпуску УГК у жовтні 1921 р.⁴⁷

Для подальшого зорганізування в Галичині 7 червня 1921 р. на зборах у приміщенні львівського робітничого товариства “Воля” наддніпрянські емігранти утворили

⁴³ ЦДІАЛ України. – Ф. 828. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1.

⁴⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 7,28.

⁴⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 190. – Арк. 66.

⁴⁶ Там само. – Спр. 186. – Арк. 29.

⁴⁷ Павленко М. Допомога української громадськості Польщі біженцям з Великої України // Проблеми слов’янознавства. – Львів, 2000. – Вип. 51. – С. 108.

Тимчасовий комітет біженців, який на зборах 3 липня 1921 р. прийняв статут і тепер вже діяв не як тимчасова, а постійна організація під назвою Український біженецький комітет у Львові⁴⁸.

17 вересня 1921 р. комітет звернувся до Львівського воєводства з проханням затвердити статут зі зміненою назвою – замість Український біженецький комітет тепер Українське товариство допомоги емігрантам з України у Львові. 17 листопада 1922 р. дирекція поліції у Львові затвердила статут товариства. Зі самого початку товариство було під заступництвом УЦК й отримувало від нього фінансову допомогу. До товариства приєдналися діячі Наддніпрянської секції УГК, згодом тут зосередилась українська еміграція Львівського регіону та значна кількість галицьких українців, які підтримували наддніпрянців незалежно від їхніх політичних переконань і вважали головним постулатом відродження Української державності⁴⁹.

Товариство організувало широку допомогову акцію для наддніпрянських політемігрантів: матеріальну, правничу, медичну, культурно-освітню.

Спроби товариства заснувати на початку 1922 р. швейну і кравецьку майстерні закінчилися невдачею через брак фахових робітниць-емігранток. Тільки рік проіснували споживчий і театральний кооперативи. Проте діяла амбулаторія доктора І. Липи у Винниках під Львовом, надавали допомогу студентам-українцям у Галичині та за кордоном (Господарська академія у Подєбрадах)⁵⁰.

Кошти на благодійну діяльність товариства надходили від концертів В. Авраменка, виступів хорових колективів Д. Котка і “Сурми”, артистів М. Гребінецької, Т. Бесарабова, І. Туркевичівської, Г. Левицької-Крушельницької. На допомогу товариству приходили й галицькі організації – Комітет голодуючої України, Добродійний комітет українських інституцій, а також відомі громадські діячі: митрополит А. Шептицький, д-р С. Федак, В. Бачинський, О. Барвінський, Л. Ганкевич тощо⁵¹.

Про значний обсяг благодійної діяльності свідчать такі дані: у 1925 р. надано допомогу 110 особам на суму 259,5 злотих⁵². Щодо кількісного складу, то на 1 січня 1925 р. товариство нараховувало 61 члена, а на 1 січня 1926 р. – 226 осіб, з них 70 емігрантів і 167 неемігрантів.

Товариство проводило видавничу діяльність. У 1922 р. з ініціативи його члена В. Завадського розпочалося видання календаря-альманаха “Дніпро”, який виходив до 1939 р. із гаслом “Цілий дохід на добродійні цілі”. Виданням першого щорічника у 1923 р. керували Л. Білецький і В. Завадський, надалі альманах виходив за редакцією В. Дорошенка. Серед дописувачів журналу були визначні громадсько-політичні діячі: Д. Донцов, Д. Дорошенко, А. Жук, Ю. Липа, О. Лотоцький, І. Мазепа та ін. Крім поезії, белетристики, у “Дніпрі” друкували чимало аналітичних матеріалів з періоду національно-визвольних змагань, спогадів і джерел з того часу.

⁴⁸ Магалецький Ю. Десять літ “Українського товариства допомоги емігрантам з України” у Львові // Календар-альманах “Дніпро” на 1932 рік. – Львів, 1932. – С. 118.

⁴⁹ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce... – S. 426, 428.

⁵⁰ Магалецький Ю. Десять літ... – С. 118–120.

⁵¹ Там само. – С. 120.

⁵² ЦДІАЛ України. – Ф. 828. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 3.

Товариство, незважаючи на різні обставини, мало значну матеріальну і моральну підмогу з боку галицького суспільства. Його почесними членами були: Ю. Романчук, А. Шептицький, С. Федак, В. Бачинський, О. Барвінський, І. Кокорудз, Л. Ганкевич, а дійсним членом – М. Галушинський.

Про вдячність наддніпрянських політемігрантів галицькому громадянству за всебічну підмогу їхній діяльності свідчила прилюдна подяка наддніпрянців у травні 1931 р. на загальних зборах товариства⁵³. З початком Другої світової війни діяльність Товариства допомоги емігрантам з України у Львові припинилася, більшість його діячів подалася на Захід, не бажаючи працювати під більшовицьким режимом.

Під егідою товариства працював у Львові видавничий кооператив “Хортиця” (1928–1939). Він видавав щорічний календар “Дніпро”, а також друкував чимало історичної та мемуарної літератури: А. Чайковського (“Полковник Кричевський”), О. Лотоцького (“На ріках Вавилонських”), Ю. Липи (“Призначення України”), М. Ковалевського (“Під червоною Москвою”), В. Сімовича (“Листування Лесі Українки з Й. Маковесем”), повісті Ф. Дудка, спомини С. Русової та ін.

У першій половині 1930 р. у Львові утворили Товариство українських емігрантів на чолі з Ю. Магалевським, що одночасно був тоді головою Товариства допомоги емігрантам з України. У 1935 р. новоутворене товариство перейменували на Клуб українських емігрантів (КУЕ), який станом на 6 лютого 1937 р. нараховував 27 членів, серед них О. Кузьмінський, О. Доценко, М. Гикавий, С. Литвиненко, С. Корчинський, А. Жук⁵⁴. Проте конфліктні ситуації в КУЕ, які виникали через звинувачення О. Доценка в авторитарному керівництві організацією, а також несприйняття галицьким суспільством таких відносин, негативно впливали на діяльність цього об’єднання. Все це робило його вплив серед інших емігрантських організацій в Галичині та на громадське життя у краї дуже незначним.

У Львові діяв також Союз українок-емігранток, заснований 19 березня 1933 р. У 1935 р. він нараховував 30 членкинь, серед них В. Панченко (голова), Л. Дудко (секретар), В. Будньова, О. Беніова та ін. Союз допомагав жінкам-емігранткам у здобутті фахових знань, пошуку місця праці та співпрацював з іншими львівськими еміграційними організаціями.

Наголосимо, що гнітюче враження на галичан і наддніпрянських політемігрантів справив процес над Спілкою визволення України, діяльність якої сфабрикували радянські репресивні органи. Стероризовані 45 підсудних – визначні представники української культури і науки: академіки С. Єфремов і М. Слабченко, колишній прем’єр-міністр УНР В. Чехівський, педагог В. Дурдуківський, історик А. Ніковський, письменниця Л. Старицька-Черняхівська та ін. – зізнавалися у нескосних “злочинах” і каюлися за свої “провини”. Національно-свідома громадськість Західної України рішуче протестувала проти переслідувань української інтелігенції в Наддніпрянщині, вважаючи головною метою процесу дискредитацію ідеї української державності, визвольного руху та його діячів.

Наддніпрянські політемігранти взяли участь у нарадах (16 і 25 липня 1933 р.), скликаних з ініціативи Української парламентарної репрезентації (посли УНДО – С. Баран,

⁵³ *Магалевський Ю.* Десять літ... – С. 120.

⁵⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 828. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1.

Д. Левицький, С. Витвицький, В. Целевич, В. Мудрий та ін.) щодо “допомогової акції для погибаючих наддніпрянських братів”, тобто штучно створеного сталінським керівництвом Голодомору. Було прийнято такі ухвали: 1) розпочати негайно працю в обороні загроженого існування широких мас українського населення на Великій Україні; 2) уконституюватися у Громадський комітет рятунку України; 3) вибрати “Діловий комітет” для негайного започаткування праці. До ширшого Громадського комітету (голова – Д. Левицький), крім галичан – А. Горбачевського, о. прелата Л. Куницького, голови НТШ І. Раковського, З. Пеленського та І. Гижі, входив політемігрант М. Корчинський. До Ділового комітету (голова – В. Мудрий), крім галичан – М. Рудницької, В. Кузьмовича, о. І. Лаби, О. Радловського, входили також політемігранти – В. Дорошенко як заступник голови і А. Жук як секретар ширшого комітету⁵⁵.

У прийнятій на нараді 25 липня 1933 р. відозві “Український народе!” наголошено, що Велика Україна – найбагатший край у Європі – заморений голодом, терпить невиносимий національний гніт від більшовицького режиму, найкращих синів українського народу комуністами розстріляно, кинуті в тюрми, вислано на заслання, а населення в Україні масово голодує. Крім членів УПР, галицьких культурно-просвітніх, кооперативних, робітничих, фахових і спортивних товариств, її підписали також представники наддніпрянських емігрантських установ: від Товариства допомоги емігрантам України у Львові – А. Петренко, Ф. Дудко; від Львівського відділу Українського Центрального Комітету в Польщі – О. Кузьминський, від Львівського відділу Союзу українок-емігранток у Польщі – А. Тарановичева і Л. Доценкова.

Об’єднанню всіх українських суспільних сил мав сприяти часопис “За Україну”, який почав виходити у 1933 р. з ініціативи політемігрантів у Львові. Редакція часопису зазначала, що він служитиме справі боротьби за державну самостійність України, трактуючи її з загальнонаціональних позицій як необхідну передумову належного економічного, суспільно-політичного і культурного розвитку українського народу.

Невідкладною метою його видавці вважали “боротьбу проти більшовицької Москви, за відізвання від неї українських земель”. Вони сподівалися, що для цієї боротьби часопис об’єднає широкі кола українських політиків, економістів, істориків, культурологів⁵⁶. Вихід у світ часопису “За Україну” отримав широкий резонанс серед української громадськості Західної України і на еміграції.

Наголосимо, що у другій половині 1933 р. місцеві осередки комітетів порятунку України були створені у 41 повіті, зокрема у Львівському воєводстві – 14, Тернопільському – 12, Станіславівському – 9, Волинському – 6⁵⁷. Еміграційні Комітети допомоги голодуючим на Великій Україні були створені у Варшаві (голова Л. Чикаленко), Чернівцях (В. Залозецький), Бухаресті (В. Треппе), Празі (О. Бочковський), Брюсселі (Ю. Яковлів), Парижі (О. Шульгин), Берліні (о. П. Вергун), Вінніпегу (М. Степанішин), Нью-Йорку (О. Рев’юк)⁵⁸. Трагедія українців Наддніпрянщини не залишила

⁵⁵ Жук А. Рятункова акція для Великої України. Комітет Рятунку України // За Україну (Львів). – 1933. – №. 1–2. – С. 3–8.

⁵⁶ За Україну. – 1933. – № 1–2. – С. 1.

⁵⁷ Пануга Я. Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років. – Львів, 2008. – С. 134.

⁵⁸ За Україну. – 1933. – № 1–2. – С. 3–4.

байдужою західноукраїнську громадськість, яка єдиним фронтом виступила на захист нації, організувала широкий протиголодовий рух у краї та за кордоном.

Улітку 1933 р. наддніпрянські політемігранти у Львові, зокрема А. Жук, ініціювали скликання Всеукраїнського національного конгресу (ВНК). Про потребу створення національного проводу на шпальтах “Діла” виступив наддніпрянський політемігрант М. Данько (М. Троцький)⁵⁹. Галицький політемігрант у США С. Демидчук висунув гасло Всеукраїнського національного конгресу⁶⁰, на яке відгукнувся діяч української еміграції в Румунії Д. Геродот (Д. Іванишин) статтею “Від слів до діла”⁶¹.

Не заглиблюючись у перебіг всієї великої підготовчої роботи щодо скликання ВНК, зазначимо, зокрема, утворення у Львові Тимчасового ініціативного комітету (Д. Левицький – УНДО, М. Стахів – УСРП та О. Назарук – УНО), проведення напружених переговорів щодо спільної конгресової акції. УНДО серед галицької суспільності, ДЦ УНР – серед еміграції та конференції українських політичних партій вели роботу та виступили з ухвалою про скликання конгресу, створення підготовчого комітету у складі двох відділів – Львівського і Закордонного. Однак організаційного оформлення ідея зібрати ВНК не отримала.

У листі до А. Жука від 20 березня 1936 р. І. Мазепа писав: “Справа Конгресу підгуляла, дякуючи нашим землякам з П’ємонту”⁶². Йшлося насамперед про спробу унормувати Українсько-польські відносини, яку розпочало УНДО, – т. зв. політику “нормалізації”. Проти цього виступили інші українські партії, що призвело до роз’єднання національних сил, і як наслідок – приреченість проведення ВНК.

Наддніпрянські політемігранти у Львові, незважаючи на певні ідейні розходження, співпрацювали з галицьким політикумом та інституціями. Д. Донцов, наприклад, повернувшись до Львова у 1922 р., очолив “Літературно-науковий Вісник” (з 1932 р. “Вісник”), редагував часопис “Заграда” (1923–1924), в якому працювали Д. Паліїв, В. Кучабський, М. Матчак і В. Кузьмович. Крім того, Д. Донцов у 1924 р. разом із С. Підгірським, Д. Палієвим, В. Кузьмовичем, К. Трояном і Ю. Шепаровичем був засновником Української партії національної роботи (УПНР), яка на консолідаційному з’їзді 11 липня 1925 р. увійшла до УНДО.

Протягом львівського періоду Д. Донцов опублікував такі праці: “Націоналізм” (1926), “Політика принципіальна і опортуністична” (1928), “Юнацтво і Пласт” (1928), “Наша доба і література” (1936), “Де шукати наших традицій” (1938).

Не висвітлюючи творчої спадщини Д. Донцова, зазначимо, що він, попри різноманітні напади як з боку ідейних противників, так і з боку інших українських політичних сил, мав значний вплив на суспільну думку галичан. Про це свідчить оперативне зведення слідчого відділу львівської поліції про його виступ 20 березня 1937 р. у залі товариства “Українська Бесіда”, на якому були присутні близько тисячі осіб, переважно молодь⁶³.

⁵⁹ Діло. – 1933. – 26 січня.

⁶⁰ Там само. – 15 липня.

⁶¹ Там само. – 22 липня.

⁶² ЦДАЛ України. – Ф. Колекція мікрофільмів № 9 із документів Архіву Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, що зберігаються в Національній бібліотеці у Львові. – Спр. 75098. – Арк. 79.

⁶³ ЦДАЛ України. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 484. – Арк. 67.

Із початком Другої світової війни, 2 вересня 1939 р., Д. Донцова разом із адміністратором “Вістника” М. Гікавим заарештувала польська поліція і відправила до концтабору в Березі-Картузській, в якому він перебував до військової поразки Польщі, після чого виїхав до Румунії⁶⁴.

В. Дорошенко, прибувши восени 1919 р. з Києва до Львова разом із сестрою Наталею, працював у бібліотеці НТШ, а з 1937 р. був її директором. У 1925 р. його обрали дійсним членом НТШ. Окрім альманаху “Дніпро”, редагував часопис “Письмо з Просвіти”, був співробітником Бібліотечної комісії “Просвіти”, активно дописував до галицьких часописів “Вперед”, “Діло”, “ЛНВ”, “Новий час”, “Світ”, “Життя й знання”.

Напевно, найплідніше працював у галицьких установах А. Жук. Повернувшись у 1930 р. з Відня, де він співпрацював із владними інституціями УНР і ЗУНР, до Львова, розпочав працю у РСУК – провідній установі організаційно-ідейного об’єднання західноукраїнських кооперацій у Галичині. Тут А. Жук очолив відділ кооперативної статистики і як кооператор тісно співпрацював з “Просвітою”, “Сільським господарем”, “Рідною школою” та ін. Як член управи “Просвіти”, підтримуючи культурно-просвітню і видавничу діяльність товариства, він всіляко сприяв поліпшенню фінансового становища цієї громадської інституції.

А. Жук разом із галицькими кооператорами Ю. Павликовським, О. Луцьким, К. Коберським, І. Витановичем читав лекції на 3–4-тижневих т. зв. “вакаційних курсах”, метою яких було поглиблення кооперативних знань для провідників кооперативного руху в гірських місцевостях. Такі курси відбувалися влітку в Косові (1935), Ямному (1936, 1939), Гребеніві (1937), Ворохті (1938).

Крім РСУК, А. Жук працював секретарем утвореного 13 червня 1936 р. Товариства українських кооператорів (голова – Ю. Павликовський)⁶⁵.

Жук був постійним дописувачем офіційних органів РСУК – “Господарсько-Кооперативного часопису” (1922–1939) і “Кооперативної республіки” (1928–1939), співпрацював із багатьма галицькими часописами, передусім з “Ділом” і “Новим часом”, публікуючи статті на суспільно-політичну тематику.

Він підтримував добрі стосунки з більшістю відомих галицьких громадсько-політичних діячів, ученими, публіцистами – К. Левицьким, Л. Ганкевичем, І. Крип’якевичем, В. Сімовичем, С. Бараном, В. Темницьким, В. Старосольським, Д. Левицьким, Р. Купчинським та ін.

Про доброзичливе і шанобливе ставлення галичан до А. Жука засвідчило вшанування 2 січня 1938 р. його 30-літньої праці як кооператора, громадського діяча і публіциста. Часопис “Діло” у кореспонденції “Вшанування 30-ліття праці редактора Андрія Жука” повідомляв: “В неділю 2 січня о 12-й годині зійшлося до “малинової салі” в будинку РСУК чимало членів Товариства [українських кооператорів], службовчик і службовців львівських кооперативних установ. З’явилися теж як гості представники деяких громадських установ і преси. Ювілейні збори відкрив короткою промовою сенатор О. Луцький. Довгий, але цікавий реферат про життя Ювилята

⁶⁴ Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини // Донцов Д. Твори. – Київ, 2001. – Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. – С. 15.

⁶⁵ Кооперативна Республіка (Львів). – 1936. – Ч. 6. – С. 242.

виголосив І. Витанович. З цього реферату довідалися учасники зборів про життєвий шлях Ювилята, повний небуденних переживань і безупинної праці”⁶⁶.

Вибух війни 1 вересня 1939 р. застав А. Жука на відпочинку у селі Дора (поблизу Яремче) на Гуцульщині. Із наближенням радянської армії до Львова почався масовий виїзд українців за Сян, на територію, окуповану німцями. Найбільше виїжджало людей, політично не заангажованих, які відчували острах перед новим режимом, натомість у краї залишилася значна кількість по-антирадянськи налаштованих громадсько-політичних діячів. Це вони робили, як зазначав А. Жук, “з почуття обов’язку не кидати рідної землі і рідного народу в найтяжчих обставинах, до останньої можливості стояти на своїх суспільних становищах”⁶⁷.

Надія значної частини української інтелігенції на мирне співіснування з новою владою скоро була перекреслена. Вже наприкінці вересня – початку жовтня 1939 р. жертвами більшовицького режиму стали лідери УНДО, УСДП, УСРП, колишні послы до польського сейму, сенатори. Серед них – Д. Левицький, К. Левицький, І. Німчук, В. Целевич, О. Луцький, І. Квасниця, П. Буняк, В. Старосольський, Р. Домбчевський та ін. Після арештів галичан багато наддніпрянських політемігрантів виїхало на Захід. А. Жук, не отримавши постійного місця праці від радянської влади та побоюючись арешту, перебрався з родиною до вже знайомого йому Відня, де проживав упродовж 1914–1930 рр.

Значну частину наддніпрянської політичної еміграції у міжвоєнній Польщі становили військові та цивільні особи, передусім інтелігенція, що було зумовлено невдачею українських національно-визвольних змагань. Львів був одним із головних осередків діяльності наддніпрянської політеміграції як на початку ХХ ст., так і в міжвоєнний період. Тут діяли емігрантські товариства, друкували пресові видання. Незважаючи на деяке упереджене ставлення галичан до наддніпрянців, все ж таки більшість із них тісно співпрацювала з галицьким політикумом, брала участь у роботі різних галицьких установ і надалі вважала своїм головним завданням боротьбу за відновлення незалежної Української держави.

Ivan PATER. LVIV AS THE CENTER OF THE DNIEPER UKRAINE’S POLITICAL EMIGRATION IN 1900-1939

The socio-political, cultural, educational and publishing activities of the Dnieper Ukraine’s emigration in Lviv as its main focus before and during the First World War and during the interwar period are analyzed.

The work of the Dnieper Ukrainians in Galician Ukrainian institutions, their participation in student organizations and struggle for the Ukrainian university in Lviv, the establishment of political organizations of independent direction, the spread and popularization of Ukrainian business abroad are considered.

The activities of political immigrants in elaborating the concept of the role of Ukraine in the context of international relations of Central and Eastern Europe of 1914-1918 are described as well as their cooperation with Galician political factors in order to consolidate national forces for the revival of the independent Ukrainian state is revealed.

⁶⁶ Діло. – 1938. – 4 січня.

⁶⁷ Жук А. За більшовиків 1939 р. // Молода нація. – Київ, 2002. – № 3. – С. 220.

Certain discrepancies between Galician and political emigrants in resolving particular political problems and at the same time full unity in condemning the famine and helping the starving population of Soviet Ukraine are considered. The influence of Galician life on the raising of national consciousness, aspiration of Galician and the Dnieper Ukraine's people, despite their political orientations, to unite all national forces for the struggle for state independence is found out.

Keywords: the Dnieper Ukraine's political emigration, Galicia, Lviv, emigrant societies, organizations.